

Jerzy Reichan
Joanna Okoniowa
Instytut Języka Polskiego PAN
Kraków

**PROFESOR MIECZYŚLAW KARAŚ
W PRACOWNI ATLASU I SŁOWNIKA GWAR POLSKICH
– W 30. ROCZNICĘ ŚMIERCI¹**

W trzydziestolecie śmierci Profesora Mieczysława Karasia, Profesora i Rektora UJ, a równocześnie Kierownika Pracowni Atlasu i Słownika Gwar Polskich PAN w Krakowie, przemianowanej później na Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN, wracamy myślą – zgodnie z tytułem niniejszego wystąpienia – tylko do wycinka twórczości wybitnego uczonego, a mianowicie do Jego pracy nad dwoma największymi dziełami dialektologii polskiej, jakimi są *Mały atlas gwar polskich* oraz *Słownik gwar polskich*, i do osoby Profesora z którym stykaliśmy się niemal codziennie przez długie lata. Różnorodną działalność i znakomite osiągnięcia naukowe tego wybitnego uczonego scharakteryzowano już w licznych szczegółowych studiach. Dorobek naukowy w zakresie dialektologii przedstawił K. Dejna (1984), osiągnięcia w badaniach nad współczesną polszczyzną scharakteryzował A. Wilkoń (1984), prace onomastyczne omówił K. Rymut (1977, 1984), historycznojęzykowe – B. Dunaj (1979, 1984), sławistyczne – J. Rusek (1980, 1984), działalność organizatorską, polityczną i społeczną – M. Hess (1984), pracę dydaktyczno-wychowawczą i zainteresowania językiem artystycznym – J. Bubak (1981, 1984). Prócz tego pisali o nim: E. Ostrowska (1978), W. Loranc (1984), E. Orzechowski (1984), M. Szymczak (1977), H. Markiewicz (1977), a z cudzoziemców: J. Petr (1978), J. B. Rudnycki (1991), T.M. Sudnik i N.I. Tołstoj (1978). W dziesięciolecie śmierci uczonego ogólnie jego twórczość scharakteryzowała Z. Kurzowa (1988), zaś J. Reichan (1988) przedstawił osiągnięcia Profesora jako leksykografa i leksykologa, J. Strutyński²

¹ Referat wygłoszony na posiedzeniu Komisji Językoznawstwa PAN w Krakowie dnia 24 października 2007 r.

² J. Strutyński, referat wygłoszony na sesji, ale nieopublikowany.

zajął się jego twórczością historycznojęzykową i onomastyczną, zaś J. Rusek³ – sławistyczną.

Profesor Mieczysław Karaś zmarł przedwcześnie w wieku 53 lat. My, jego współpracownicy i uczniowie, jesteśmy dziś znacznie, znacznie starsi. Od roku 1977 dzieli nas cała epoka. Coraz mniej już jest osób, które go znały, stykały się z nim na co dzień. Pozwólcie zatem Państwo, że cofnę się pamięcią do początku lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku, kiedy to prof. Kazimierz Nitsch zatrudnił mnie na pracach zleconych w utworzonej przez siebie pracowni dialektologicznej. Zetknąłem się tam po raz pierwszy z Panem Magistrem Mieczysławem Karasiem, który niedawno zakończył studia i oprócz pracy etatowej asystenta na polonistyce Uniwersytetu Jagiellońskiego znalazł zatrudnienie na pracach zleconych w pracowni dialektologicznej, utworzonej przez Profesora Kazimierza Nitscha najpierw w Polskiej Akademii Umiejętności, a następnie Polskiej Akademii Nauk.

Pracownia ta mieściła się wówczas w dwu dużych pokojach na I piętrze w domu przy ul. Mikołajskiej 9. Pracowało w niej początkowo kilka, a potem kilkanaście osób. Kierowała pracownią z ramienia profesora Nitscha mgr Zofia Stamirowska.

Zespół pracowników zajmował się wówczas dwoma pracami. Jedną z nich było ekscerpowanie materiałów gwarowych do planowanego *Słownika gwar polskich*, drugą – gromadzenie nadsyłanych z różnych uniwersytetów materiałów do atlasu gwar polskich oraz przeprowadzanie dla tegoż atlasu badań dialektologicznych w wybranych punktach terenowych.

Ówczesny magister, a wkrótce już doktor Mieczysław Karaś, ze względu na swoją dobrą już w owych czasach znajomość dialektologii polskiej został wnet zatrudniony zarówno jako eksplorator terenowy, jak i ekspert sprawdzający materiały nadsyłane z różnych uniwersytetów. Ekscerpował też dla kartoteki *Słownika gwar polskich* materiały gwarowe z różnych źródeł drukowanych i rękopiśmiennych.

Jako eksplorator terenowy opracował Mieczysław Karaś dla *Malego atlasu gwar polskich* 13 punktów głównych (w tym 3 wspólnie z Alfredem Zarębą) i 2 punkty dodatkowe.

Jako ekspert oceniający materiały zebrane w terenie przez innych eksploratorów sprawdził dane z dziesiątków punktów. Wspominamy o tej żmudnej a nieefektywnej pracy, ponieważ we *Wstępie* do *Malego atlasu gwar polskich* kwituje ją jedynie zdanie nieujawniające autora: „kontrola została wdrożona i wszystkie nieudane punkty opracowano ponownie” (MAGP, t. I, Wstęp s. XII).

O tym, jak prof. Kazimierz Nitsch cenił ówczesnego docenta Mieczysława Karasia, świadczy zdanie we *Wstępie* do *MAGP*, w którym bardzo wówczas młodemu uczonemu przypisuje określenie „dojrzały dialektolog”, na które niełatwo było zasłużyć⁴.

³ J. Rusek, referat wygłoszony na sesji, ale nieopublikowany.

⁴ Cytuję słowa Nitscha: „Zaznaczyć też trzeba, że w posiedzeniach (ewentualnie i decyzjach) komitetu [redakcyjnego MAGP, do którego należeli profesorowie: K. Nitsch, W. Doroszewski, W. Kuraszkiewicz, Z. Stieber, S. Urbańczyk] nieoficjalnie brali czasem udział inni dojrzały dialektologowie, jak K. Dejna, M. Karaś, E. Pawłowski i A. Zaręba (MAGP, t. I, Wstęp, s. VIII).

Kiedy wspominam cotygodniowe seminaria prowadzone przez K. Nitscha w pracowni dialektologicznej przy ul. Mikołajskiej 9, to przede wszystkim widzę siedzącego na drewnianym krześle z poręczami profesora Kazimierza Nitscha. Po jednej jego stronie siadała kierująca Pracownią z ramienia Nitscha mgr Zofia Stamirowska, z drugiej magister, a od roku 1954 doktor i w tym samym roku już docent, Mieczysław Karaś.

W seminarium prowadzonym w tym czasie, tj. w latach 1951–1958, w pracowni dialektologicznej brali udział nie tylko zatrudnieni w niej asystenci, lecz także członkowie zespołu autorskiego *Słownika staropolskiego* oraz różni inni młodzi językoznawcy, których wiedza i sława Nitscha ściągała jak magnes tak z Uniwersytetu Jagiellońskiego, jak z Uniwersytetu Łódzkiego, Uniwersytetu Warszawskiego, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz z zagranicy.

Miejscowi i przyjezdni adepci dialektologii zasiadali kołem przy stołach wielkiego pokoju, patrząc z napięciem na Profesora.

Profesor nieraz przychodził na seminaria z gotowymi problemami. Zadawszy pytanie jednemu z uczestników, oczekiwał szybkiej i trafnej odpowiedzi. Często nie mógł się jej doczekać. Celem stawała się inna osoba. Zawsze ostatecznym ratunkiem okazywał się pan doktor Mieczysław Karaś. Znał on odpowiedzi na wszystkie pytania. Nieraz zwierzał się nam, że po tylu już latach uczęszczania na seminarium Nitscha, stale jeszcze dowiaduje się czegoś nowego tak w zakresie faktów, jak metody. W tym kontekście godzi się wspomnieć, że Karaś bardzo gorliwie uczestniczył w seminariach i wykładach wszystkich ówczesnych sławnych krakowskich językoznawców, a mianowicie: Z. Klemensiewicza, T. Lehra-Spławińskiego, K. Nitscha, W. Taszyckiego, J. Kuryłowicza, T. Milewskiego i J. Safarewicza. Wiedzę gromadził jeszcze przed rozpoczęciem studiów „wytrwale i zachłannie” – jak to napisała w swoim pięknym wspomnieniu o profesorze Karasiu, zamieszczonym w „Języku Polskim” profesor Ewa Ostrowska, która go знаła w czasie studiów i początku kariery uniwersyteckiej⁵.

Ale wróćmy od wspomnień prof. Ostrowskiej do pracowni dialektologicznej na ul. Mikołajskiej 9. Po zakończeniu się seminarium i wyjściu Nitscha, doktor Karaś zasiadał razem z nami, równymi mu wiekiem lub nieco młodszymi kolegami, a zwłaszcza, znacznie przeważającymi liczebnie koleżankami, przy ogromnym stole pingpongowym, który w owych czasach zastępował nam biurka i brał się do zwykłej pracy słownikarza. Jak już wspomniałem wyżej, sprawdzał nadsyłane z różnych ośrodków naukowych materiały do *Małego atlasu gwar polskich* lub ekscerpował wyrazy gwarowe z źródeł rękopiśmiennych i drukowanych.

⁵ Zacytuję kilka zdań z tego wspomnienia: „Przyszedł więc [Mieczysław Karaś] na Uniwersytet Jagielloński zaraz po zakończeniu wojny z bardzo dobrym przygotowaniem i zaprawą do samodzielnego i skutecznego przyswajania sobie wiedzy. Bardzo szybko zdecydował się na studia językoznawcze, które bardziej niż literaturoznawstwo odpowiadały jego ścisłej umysłowości. Studia traktował szeroko i poważnie. Ale też językoznawstwo, zwłaszcza słowiańskie, na Uniwersytecie Jagiellońskim stwarzało w owych czasach szczególnie dobre warunki do wszechstronnego kształcenia swych adeptów. Przybyły z prowincji, żądny wiedzy, znalazł teraz możliwość szybkiego jej wzbogacenia. Gorliwie wyzyskiwał wszystkie możliwości, czytał wiele, mając do dyspozycji doskonale, nie zniszczone wypadkami wojennymi księgozbiory seminaryjne, a przede wszystkim pilnie uczęszczał na wykłady i seminaria” (Ostrowska (1978: 3).

Kiedy pracujemy teraz, już 30 lat po jego śmierci, nad artykułami słownikowymi, spotykamy często karteczki pisane jego ręką, a to z rodzinnego Przędzela pod Niskim, a to z Orawy, gdzie prowadził intensywne badania terenowe, a to z różnych wsi, głównie małopolskich, gdzie był na wycieczkach dialektologicznych ze studentami, a także z nami, świeżo upieczonymi magistrami zatrudnionymi przez Nitscha w pracowni dialektologicznej i pracowni *Słownika staropolskiego*.

Pamiętam dobrze te wyprawy, a zwłaszcza wycieczkę do Łękawicy pod Wadowicami, gdzie Karaś opracowywał punkt dla *Małego atlasu gwar polskich*. Był to wyjazd szczególnie starannie przez niego przygotowany, ponieważ brał w nim udział sam Kazimierz Nitsch, bardzo jeszcze sprawny fizycznie z początkiem lat pięćdziesiątych XX w.

Po śmierci prof. Nitscha we wrześniu roku 1958 docent Karaś objął kierownictwo pracowni. Na tym stanowisku czuwał, by niezwykle rytmicznie, rok po roku ukazywały się kolejne tomy MAGP. Zadbął też o to, by serie map, począwszy od tomu IV przedstawiały w bardzo jasny i przejrzysty sposób kolejno system fonetyczny i morfologiczny. Układ taki bardzo ułatwia korzystanie z atlasu.

Praca nad atlasem do dziś mogłaby być wzorem doskonałej organizacji pracy, mobilizacji i twórczej współpracy autorów z redakcją. Profesor czytał wszystkie mapy, zatwierdzał koncepcję, kierował dalszymi etapami. Każdy tom był nie tylko recenzowany, ale stanowił przedmiot dyskusji Rady Redakcyjnej, złożonej z najwybitniejszych profesorów, zbierającej się co roku dla omówienia kolejnego tomu.

Wydawanie 13 tomów MAGP zakończyło się w roku 1970, zaś w roku 1972 jego twórcy odznaczeni zostali zespołową Nagrodą Państwową I Stopnia.

Nie zaniedbał też nowy kierownik prac nad stałym uzupełnianiem materiałów, instrukcją redakcyjną i koncepcją drugiego wielkiego dzieła, jakim miał być *Słownik gwar polskich*. Koncepcja ta opierała się na wcześniejszych ujęciach Nitschowych. Przystąpieniu do prac nad nowym słownikiem towarzyszyły wnikliwie, udokumentowane materiałowo i doskonale metodologicznie studia Karasia nad słownictwem gwarowym i jego ujmowaniem w ogólnopolskim słowniku gwarowym. Wymieńmy tu szereg artykułów takich jak: *Wytyczne doboru wyrazów języka ogólnonarodowego do „Słownika gwar polskich”* (1960), *Co to jest słownictwo gwarowe?* (1961a), *Z historii badań nad słownictwem gwarowym* (1961b), *Niektóre problemy słownika gwar polskich* (1962), *Z problematyki słownictwa gwarowego. Formacje przymiotnikowe* (1964a), *O słowniku gwar polskich* (1965).

Na szeregu kierowanych przez Profesora posiedzeń w pracowni dialektologicznej ustalono zasady redakcyjne. Pokłosiem tych narad była seria referatów-artykułów, napisanych przez pracowników, przedstawiających różne problemy związane z redagowaniem *Słownika* (zob. *Bibliografia* w: Karaś 1964b). Następnie w roku 1964 wydano *Słownik gwar polskich. Zeszyt próbny* (1964b) będący przedmiotem dyskusji naukowej, w której zabierali głos profesorowie z różnych uniwersytetów polskich i zagranicznych (zob. *Bibliografia* w: Karaś 1964b: 13). Równoległe z pracami koncepcyjnymi przebiegało stałe wzbogacanie kartoteki słownikowej nowymi materiałami.

W roku 1977, już po śmierci Profesora Karasia, wyszedł tom źródeł *Słownika gwar polskich*, a w latach 1979–1982 trzy pierwsze zeszyty tego dzieła opracowane jeszcze pod jego kierunkiem i redakcją. Najtrudniejszy, początkowy etap został wykonany i – jak to w dopisku po *Wstępie* do dzieła zaznaczyli współpracownicy:

Dzięki twórczym inspiracjom Profesora Karasia i opracowanej przez Niego do końca koncepcji dzieła możliwe będzie kontynuowanie prac nad dalszymi tomami Słownika, mimo że zespołowi redakcyjnemu stale będzie brakować wiedzy, energii i opieki Profesora.

Wymienione poprzednio zadania naukowe łączył profesor Karaś z pracą dydaktyczną na Uniwersytecie Jagiellońskim i z indywidualną niezwykle intensywną i różnorodną pracą naukową głównie na niwie dialektologii, historii języka, języka współczesnego, slawistyki i onomastyki. W ogromnej bibliografii Profesora, liczącej przeszło 300 pozycji, jest wiele dużych pozycji książkowych (zob. Cygal, Rudek 1986). Był autorem syntez i prac materiałowych. Twórczość Mieczysława Karasia jest obfita, ważna i inspirująca.

Stały kontakt ze słownictwem gwarowym pobudził autora do napisania szeregu studiów poświęconych wyrazom, takim jak na przykład: *pruciać; szczuka i szczupak; kartać się; draska* ('nazwa ścianki pudełka od zapalek'); *niepili; skrzyżał; pucherak; zbruć* i wielu, wielu innym⁶. Ta interesująca seria włącza się w nurt badawczy, rozpoczęty dialektologicznymi studiami leksykologicznymi Kazimierza Nitscha.

Wiele artykułów Uczzonego stanowi zachętę do szerszego przebadania podjętych przez niego wątków. I tak na przykład artykuł *Uwagi o nagłosie samogłoskowym w gwarach polskich* (1973) stał się inspiracją do szerokiego opracowania tej problematyki w pracy doktorskiej Barbary Grabki pt. „Nagłos wokaliczny w gwarach polskich” (Grabka 2002).

Z inspiracji profesora Karasia zajął się mówiący te słowa fleksją rzeczowników typu *karp, gołąb* w gwarach polskich. Miał to być początkowo artykuł, który po dołączeniu materiałów staropolskich, słowiańskich i onomastycznych przerodził się w pracę habilitacyjną (Reichan 1975).

Innym przykładem inicjowania tematów badań jest artykuł Karasia zatytułowany *Fonologiczne i fonetyczne badania nad językiem polskim* (1969), gdzie autor podaje cały program badawczy – całą listę tytułów przyszłych prac. Niektóre zostały w przyszłych latach zrealizowane, głównie przez Leokadię Dukiewicz (1995). Inne, takie jak np. instrumentalne badanie fonetyki poszczególnych dialektów, stale czekają na realizację.

Czas nie pozwala na wspomnianie innych zainicjowanych i prowadzonych przez Profesora Karasia prac naukowych na UJ i w PAN. Wiele na ten temat mogliby powiedzieć liczni jego uczniowie.

Dziś chcemy dać świadectwo człowiekowi wybitnemu, któremu przyszło żyć w czasach trudnych, który pozostawił po sobie wdzięczną pamięć ludzi oraz ważny

⁶ Oto te dalsze wyrazy: *ciuchy; roszarnia; wrzeczy; przyimki ot // od; wybocować; inacej // inaczej; pardać się*, forma *ten* w znaczeniu *te; wanc; wantuch; prócz // oprócz; lach; walach; dosić; cudzy* (zob. Cygal, Rudek 1986).

dorobek naukowy i publicystyczny, pomysły i idee realizowane przez zespoły, którymi kierował.

Blisko dziesięć lat po śmierci ukazał się drukiem wybór prac Profesora zatytułowany *Język polski i jego historia. Wybór pism* (Karaś 1986). Pozostała część dorobku czeka na reedycję. Prace te stanowią doskonały wzór metodologiczny, podejmują istotne i ciekawe zagadnienia, znakomicie udokumentowane materiałowo. Mimo upływu czasu nadal są inspirujące i posiadają rzeczywistą wartość zarówno dla dialektologów, jak i onomastów, dla polonistów i sławistów. Postulujemy ich wydanie.

Literatura

- BUBAK J., 1981, *Mieczysław Karaś jako badacz języka artystycznego*, [w:] *O języku literatury*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. Prace Językoznawcze”, 397, Katowice, s. 9–12.
- BUBAK J., 1984, *Mieczysław Karaś jako nauczyciel i wychowawca*, „Poradnik Językowy”, s. 382–384.
- CYGAŁ Z., RUDEK K., 1986, *Bibliografia prac Mieczysława Karasia*, [w:] M. Karaś, *Język polski i jego historia. Wybór pism*, pod red. J. Ruska i M. Szymczaka, Warszawa – Kraków, s. 9–37.
- DEJNA K., 1984, *Dialektologia w dorobku językoznawczym Mieczysława Karasia*, „Poradnik Językowy”, s. 349–352.
- DUKIEWICZ L., SAWICKA J., 1995, *Fonetyka*, [w:] H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Fonetyka i fonologia*, Kraków.
- DUNAJ B., 1979, *Prof. dr Mieczysław Karaś (10 II 1924–10 VIII 1977)*, „Slavia Occidentalis”, 36, s. 207–210.
- DUNAJ B., 1984, *Mieczysław Karaś jako historyk języka*, „Poradnik Językowy”, s. 359–365.
- GRABKA B., 2002, *Nagłos wokaliczny w gwarach polskich*, Kraków.
- HESS M., 1984, *Mieczysław Karaś jako działacz polityczny, społeczny i organizator nauki*, „Poradnik Językowy”, s. 379–381.
- KARAŚ M., 1960, *Wytyczne doboru wyrazów języka ogólnonarodowego do Słownika gwar polskich*, „Język Polski”, s. 161–169, 262–281.
- KARAŚ M., 1961a, *Co to jest słownictwo gwarowe*, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN”, 3, s. 55–65.
- KARAŚ M., 1961b, *Z historii badań nad słownictwem gwarowym*, „Język Polski”, s. 161–180, 355–369.
- KARAŚ M., 1962, *Niektóre problemy Słownika gwar polskich*, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN”, 34, s. 42–61.
- KARAŚ M., 1964a, *Z problematyki słownictwa gwarowego. Formacje przymiotnikowe*, „Prace Filologiczne”, t. 18, s. 153–162.
- KARAŚ M. (red.), 1964b, *Słownik gwar polskich. Zeszyt próbny*, opracowany przez Pracownię Atlasu i Słownika Gwar Polskich Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie, Wrocław.
- KARAŚ M., 1965, *O słowniku gwar polskich*, „Język Polski”, s. 263–278.
- KARAŚ M., 1969, *Fonologiczne i fonetyczne badania nad językiem polskim*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, s. 39–47.
- KARAŚ M., 1973, *Uwagi o nagłosie samogłoskowym w gwarach polskich*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP”, z. 47, Prace Językoznawcze II, s. 57–64.
- KARAŚ M., 1986, *Język polski i jego historia. Wybór pism*, pod red. J. Ruska, M. Szymczaka, Warszawa – Kraków.
- KURZOWA Z., 1988, *W dziesięciolecie śmierci Mieczysława Karasia i Ewy Ostrowskiej*, „Język Polski”, s. 262–265.
- LORANC W., 1984, *Świadek i współtwórca kariery chłopów*, „Poradnik Językowy”, s. 385–391.
- MARKIEWICZ H., 1977, *Wspomnienie o M. Karasiu. Przemówienie*, „Ruch Literacki”, z. 6, s. 477–481.
- ORZECZOWSKI E., 1984, *Mieczysław Karaś (1924–1977)*, „Poradnik Językowy”, s. 392–399.

- OSTROWSKA E., 1978, *Mieczysław Karasiewicz (10 II 1924–10 VIII 1977)*, „Język Polski”, s. 1–7.
- PETR J., 1978, *Mieczysław Karasiewicz. 10 II 1924–10 VIII 1977*, „Slavia, Časopis pro slovanskou filologii”, Praha, 47, s. 222–224.
- REICHAN J., 1975, *Zmiany we fleksji rzeczowników męskich zakończonych pierwotnie na spółgłoski wargowe palatalne*, Kraków.
- REICHAN J., 1988, *Mieczysław Karasiewicz jako leksykolog i leksykograf*, „Język Polski”, s. 266–269.
- RUDNYCKI J. B., 1991, *Do życiorysu M. Karasiewicza*, „Język Polski”, s. 80.
- RUSEK J., 1980, *Mieczysław Karasiewicz (10 II 1924–10 VIII 1977)*, „Biuletyn PTJ”, s. 9–11.
- RUSEK J., 1984, *Zainteresowania slawistyczne Mieczysława Karasiewicza*, „Poradnik Językowy”, s. 374–378.
- RYMUT K., 1977, *Profesor Mieczysław Karasiewicz (10 II 1924–10 VIII 1977)*, „Onomastica” 22, s. 3–4.
- RYMUT K., 1984, *Onomastyka w dorobku naukowym Mieczysława Karasiewicza*, „Poradnik Językowy” 1984, s. 353–358.
- SUDNIK T. M., TOLSTOJ N. I., 1978, *Pamjati Mečislava Karasiewicza*, „Sovetskoe slavjanovedenje”, nr 3, Moskwa.
- SZYMCZAK M., 1978, *Prof. dr Mieczysław Karasiewicz. 10 II 1924–10 VIII 1977*, „Poradnik Językowy”, s. 3–6.
- Wilkoń A., 1984, *Zainteresowania Mieczysława Karasiewicza współczesnym językiem polskim*, „Poradnik Językowy”, s. 366–373.

**Profesor Mieczysław Karasiewicz in The Department of the Atlas and Dictionary of Polish Dialects
– the Thirtieth Anniversary of His Death
Summary**

Memoirs of two co-workers of Professor Karasiewicz, Polish linguist, dialectologist, Professor of the Jagiellonian University, editor of “The Dictionary of Polish Dialects”.